

Călători români despre Rusia: două lumi într-o singură destinație

Cecilia MATICIUC*

Key-words: *Russia, travel memoirs, propaganda*

În memorialistica românească, printre însemnările de călătorie care vorbesc despre Rusia se află și două lucrări pe care le avem în vedere în acest articol. Este vorba despre *Călătorie în Rusia* a lui Nifon Popescu și *Moscova (Reportaj despre metropola lumii noi)* a lui Andrei Tudor, cărora istoricii și criticii literari le-au acordat mai puțină atenție, din cauză că ele nu se individualizează prin calități literare și nu aduc o notă specială în acest peisaj. Însă alăturarea lor poate să devină relevantă pentru importanța pe care o capătă contextul istoric în discutarea literaturii de călătorie, aspect ce influențează puternic interesele călătorului, atitudinea lui și maniera de prezentare a impresiilor. Nifon Popescu, starețul mănăstirii Sinaia, călătorește în Rusia în toamna anului 1902 și scrie reportajul în anul următor. Andrei Tudor (pe numele său adevărat Isac Rosenzweig, poet, critic dramatic și traducător) vizitează Moscova în anul 1946. Între cele două călătorii trecuseră doar patru decenii, dar în acest interval se petrecuseră schimbări esențiale: Rusia țaristă vizitată de stareț se transformase în Rusia sovietică.

Nifon Popescu nu era la prima călătorie. Încă de la început, el ține să spună că a fost în Franța, Italia, Grecia, Palestina, Arabia, Egipt „și în alte părți”. Este, așadar, un călător cu experiență, interesat să vadă cât mai multe locuri, nu doar „locurile sfinte”, așa cum ne-am aștepta, poate, de la un cleric. Firește că, peste tot pe unde merge, interesul lui se îndreaptă cu precădere spre aspectele religioase (monumente, biserici, slujbe religioase), care îi lasă impresii asemănătoare cu cele pe care le descriu alți călători români. Rusia este pomenită, în însemnările de călătorie, încă din secolul al XVII-lea, de către Nicolae Milescu Spătarul, dar și de mitropolitul Dosoftei. În secolul următor, această țară „pravoslavnică” atrage și alți clerici de la care se vor păstra însemnări de călătorie: arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, egumenul mănăstirii Solca (1771), preotul bănățean Mihail Popovici (1771), Venedict Teodorovici, egumenul mănăstirii Moldovița (1769), iar mai târziu, în 1850, ieromonahul Chiriac de la Mănăstirea Secu face o „călătorie desfătă”, prilej cu care vede multe „lucruri minunate”. Fastul bisericilor ortodoxe, bogăția icoanelor îmbrăcate în aur și argint „curat” și în pietre scumpe îi fascinează pe toți aceștia, fapt reflectat deseori în formulări naive.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România.

Relatarea stareșului Nifon Popescu urmează îndeaproape traseul călătoriei sale, în care este însoțit de preotul ieromonah Theognost Voinescu, slujitor la biserica domnească din Bușteni. Însoțitorul are o calitate esențială pentru această împrejurare: știe limba rusă. Ei pleacă la București pe 25 octombrie 1902, apoi merg la Iași, iar de aici la Chișinău. Vizitează Mănăstirea Noul Neamț, Odesa, Kievul cu Lavra Pecerska, Moscova, apoi Petersburgul, Varșovia și Cernăuți. În total, călătoria lor durează 30 de zile.

Reportajul lui Andrei Tudor, publicat în 1948 drept omagiu cu prilejul sărbătoririi celor 800 de ani de la întemeierea Moscovei, răspunde unei realități politice, legându-se pe de o parte de o Românie care din 1945 avea un guvern prosovietic condus de Petru Groza, iar pe de altă parte de Uniunea Sovietică, aflată în plină epocă stalinistă. Autorul, pe vremea aceea redactor al ziarului „România liberă”, face parte din delegația culturală trimisă în Uniunea Sovietică în perioada 2-19 noiembrie 1946. În acest grup se află, printre alții, scriitorii G. Călinescu și Cezar Petrescu care își vor face datoria, la rândul lor, scriindu-și relatările de călătorie: G. Călinescu publică, în 1949, reportajul *Kiev, Moscova, Leningrad*, iar Cezar Petrescu publică lucrarea *Însemnări de călător. Reflecții de scriitor*, în 1958.

Dacă Nifon Popescu a lăsat o veritabilă relatare de călătorie, completată cu statistici demografice, Andrei Tudor nu face decât să redacteze un text, organizând niște informații după criterii tematice: „aspectele străzii”, „vitrine și magazine”, „metrou-ul, peisajul subpământean al Moscovei”, „Moscova și istoria”, „Moscova și Revoluția”, „Moscova și Războiul pentru Apărarea Patriei”, „Moscova și Cartea”, „Moscova și Plastica”, „Moscova și Spectacolul”, „Moscova în devenire”. Aceste pagini, spre deosebire de însemnările lui Nifon Popescu, nu cuprind impresiile autentice ale călătorului, ele sunt fabricate și dau impresia de artificial, de vreme ce răspund unei comenzi de circumstanță. În corul prezentărilor „de un entuziasm nebun, grosolan contrafăcute ale scriitorilor români de după 1945, sau ale scriitorilor francezi obedienți Moscovei, oferind un tablou statistic al bunăstării și civilizației în URSS” (Mitchievici 2011: 52), relatarea lui Andrei Tudor se individualizează tocmai prin absența entuziasmului. Textul respectă „rețeta” reportajului care glorifică realizările socialismului, însă lipsește acest important ingredient. În epoca în care se face exces de zel (G. Călinescu și Zaharia Stancu sunt două exemple în acest sens), el nu depășește nivelul formulărilor stereotipe, fie dintr-o cenzură interioară, fie, mai degrabă, din lipsă de talent și de imaginație.

Este doar meritul sovieticilor, spune autorul, de a fi transformat „capitala pensionară” (mult superioară prin tradiția politico-istorică, culturală și artistică, „orașului parvenit” Petersburg) în metropolă, într-un „simbol al progresului umanității, un far luminos spre care sunt ațintite privirile tuturor popoarelor doritoare de pace și libertate” (Tudor 1948: 13). Utilizând o serie de formulări devenite clișee în reportajele vremii, Andrei Tudor realizează tabloul unei „lumi noi” cu valențe utopice și portretul „omului nou” – „omul sovietic”, rod al unei „viziuni inedite a lumii” și al unei „ideologii noi ce construieste ceva întru nimic comparabil cu ceea ce era cunoscut până atunci” (Tudor 1948: 11).

„Omul sovietic” este mai ales proletarul, membru al clasei privilegiate în socialism. Și cum un portret începe de obicei cu prezentarea aspectului fizic, Andrei Tudor își îndreaptă atenția spre aspectul oamenilor de pe străzile Moscovei. La

București, remarcă el, oamenii se îmbracă elegant pe stradă, reminiscență a eleganței din perioada interbelică. Cu totul altfel stau lucrurile la Moscova:

În general nu întâlnești pe stradă eleganța vestimentară, caracteristică numai Bucureștilor sau altor câteva orașe din sud-estul european.

Cauza se află desigur și în faptul că producția trebuie să satisfacă mai întâi necesitățile imediate vestimentare ale tuturor, ca să poată trece la producția diferențiată și mai subtilă a luxului. [...]. A doua cauză este fără îndoială și aceea că oamenii întâlniți pe stradă constituie lumea muncitoare și e firesc ca haina de lucru să nu fie nici cea mai bună, nici cea mai arătoasă (Tudor 1948: 26).

Autorul reportajului vrea să ne facă să înțelegem din fragmentul de mai sus că, în condiții de intensă construire a socialismului, oamenii nu sunt interesați de aceste aspecte „frivole”. Pe lângă intenția autorului, înțelegem că aspectul oamenilor este deprimant și cenușiu, așa cum este toată existența lor, marcată de lipsuri de toate felurile. Această chestiune deschide seria de aspecte ale realității moscovite care cad sub lentila deformantă a propagandei.

E drept, oamenii de pe străzile Moscovei nu arată prea bine, dar sunt bucuroși, mai ales în zilele de sărbătoare ale socialismului, deloc puține (7 Noiembrie, 1 Mai, 9 Mai – Ziua Victoriei, Ziua Tankiștilor, Ziua Artileriei, Ziua Armatei Roșii, Ziua Aviației etc.), când „piața este o mare de oameni, atentă, veselă și entuziastă”. Dincolo de aspectul feeric al decorului prilejuit de aceste evenimente, se strecoară un detaliu care devine foarte relevant pentru efortul general de camuflare a realității, la nivelul întregii societăți:

Decorul îl formează ansamblul de imobile din piețe și din străzile principale: edificiile înalte ale instituțiilor guvernamentale, clădirile elegante ale marilor teatre, marile hoteluri, marile magazine, clădirile impunătoare ale facultăților și muzeelor și, fără îndoială, Kremlinul fac obiectul celor mai variate decorații și iluminării festive. Clădirile sunt drapate somptuos în roșu, decorate cu portrete și steaguri, cu ghirlande de motive decorative; *imobilele mai puțin arătoase sunt mascate de imense panouri de mătase roșie* (s.n.), pe care sunt înscrise în litere de aur semnificațiile festivității și alături portretele de mari dimensiuni, vizibile de la distanță, ale lui Lenin, Stalin și ale altor personalități. În acest chip, ochiul se află într-o continuă desfătare și nu se oprește pe nici un aspect nearmonizat ansamblului (Tudor 1948: 30).

Următoarea întrebare, firească, este cum trăiește „omul sovietic”, dacă nu cumva duce lipsă de ceva. Răspunsul vine prompt: nu duce lipsă de absolut nimic. Andrei Tudor vorbește despre „belșugul din marile magazine”, despre „vitrinele luxoase, luminate din belșug, minunat decorate”, despre „prețurile fixe” și „calitatea garantată” și chiar despre „întrecerea între diferite magazine de a oferi lucrurile cele mai bune”. Exagerările sunt groțeste, falsificarea este cât se poate de vizibilă, iar enumerări de felul următor frizează ridicolul:

Găsești aici orice articol din domeniul variat al comestibilului: ciocolată, bomboane, torturi, banane, curmale, smochine, pepeni galbeni, tot soiul de mezeluri; variate specii de pescărie afumată sau sărată; conserve de pește și de crustacee; cacao, cafea, lapte condensat, biscuiți, toate varietățile de icre negre și de Manciuira, în sfârșit tot ce dorești (Tudor 1948: 43).

Andrei Tudor nu poate trece sub tăcere un fapt atât de evident cum este raționalizarea pâinii, dar încearcă să atenueze cât mai mult impresia nefavorabilă, spunând că pâinea obișnuită, e adevărat, este cea neagră, dar de bună calitate, iar cinci sute de grame reprezintă „o rație îndestulătoare”. Frânturile de adevăr sunt spuse în treacăt și sunt imediat acoperite de minciună, pentru a nu atrage atenția asupra lor. Despre clienții restaurantelor moscovite (unde se observă „eleganța și serviciul fără reproș”, iar „toată lumea dansează”) aflăm mai întâi un detaliu credibil, alături de care se strecoară imediat minciuna necesară pentru conturarea unei imagini a bunăstării generale: „alături de funcționari superiori, de ofițeri și de toți aceia care ocupă locuri importante în sistemul de producție sovietic, observi simpli soldați sau lucrători, care își pot permite aceleași agremente” (Tudor 1948: 41).

Din tabloul acestei lumi excepționale nu putea lipsi metrourul moscovit, despre care s-au simțit datori să vorbească toți autorii de reportaje consacrate Uniunii Sovietice. G. Călinescu, Cezar Petrescu, iar mai târziu Geo Bogza vor lăuda în mod convingător metrourul cu stațiile lui realizate ca niște adevărate opere de artă. În mod surprinzător, Andrei Tudor se rezumă la o descriere contabilă: 3 linii însumând 40 de km, a fost o lucrare foarte dificilă, care a început cu 3038 de lucrători, însă după doi ani erau 70.000 de lucrători și 5000 de ingineri. Este superior celui din Paris prin lungime, dar și pentru că, fiind mai nou, este mai modern. Mai adaugă faptul că acesta este realizarea regimului sovietic, începând cu 1932 (proiecte au existat încă din 1902, se grăbește să spună autorul, dar au fost respinse, considerate irealizabile). Lipsește și aici entuziasmul, lipsesc și imaginile plastice, astfel încât reportajul capătă un aspect atipic.

Tot de o prezentare anostă și lipsită de entuziasm are parte și viața culturală moscovită, deși numeroasele pagini consacrate acestei chestiuni ar putea să reflecte un interes real din partea lui Andrei Tudor, având în vedere că el a scris cronică muzicală, teatrală și cinematografică, fiind autorul unei importante monografii despre George Enescu. Judecând după aceste pagini, pare că el privilegiază elementul cultural. Cu toate acestea, nu se ridică deasupra nivelului de enumerare a câtorva elemente ale culturii ruse, pornind de la literatura rusă veche și ajungând la literatura, de neocolit, a secolului al XIX-lea. Alături de Pușkin, Lermontov, Gogol, Dostoievski, Tolstoi, Cehov, dintre scriitorii secolului al XX-lea sunt menționați doar cei agreați de regimul sovietic: Maiakovski, Leonov, Fadeev, Tvardovski. Mai sunt pomenite câteva case memoriale, Universitatea Lomonosov, biblioteca Lenin, tipografiile – tirajele mari ale cărților stau mărturie pentru „opera de largă popularizare a culturii, înfăptuită în anii regimului sovietic” (Tudor 1948: 104), muzee de artă (Galeria Treiakov și Muzeul de arte frumoase „Pușkin”), care contribuie la opera de educare plastică a maselor. O atenție deosebită acordă autorul vieții teatrale sovietice. Printre spectatorii teatrelor (mai vechi sau mai noi), majoritatea sunt soldați, lucrători, mici funcționari, spectacolul fiind „agrement, dar și factor eficient în educarea artistică a maselor” (Tudor 1948: 138). Produsele artistice sunt valoroase numai în măsura în care păstrează contactul cu realitatea, îl conectează pe cetățean la realitatea sovietică socialistă. Scopul lor nu este distracția, spune autorul, ci educarea. Totul este pus în slujba construirii „omului nou”.

Din cele discutate până acum se vede că, deși cei doi autori au aceeași destinație a călătoriei, lumea reprezentată de fiecare în parte nu este deloc una și aceeași. Și nu doar din cauza unei firești percepții subiective și fragmentare. Andrei Tudor a găsit, cu adevărat, o altă lume în locul celei vizitate de Nifon Popescu, iar la acest lucru se adaugă și faptul că imaginea pe care o furnizează autorul reportajului despre Moscova este una voit deformată. Este vorba despre două tipuri de călătorie. Nifon Popescu se află în pelerinaj în Rusia și reține o imagine strălucitoare a acestei țări, care se va pierde pentru totdeauna după 1917, Rusia după care vor suspina scriitorii ruși ajunși în exil după revoluția bolșevică. Admirația starețului român se îndreaptă spre tot ceea ce ține de viața religioasă a rușilor – biserici, mănăstiri, clopote, icoane, aspecte ale serviciului religios – și rămâne impresionat de evlavia lor. Un semn de evlavie este și bogăția ca de poveste care înconjoară icoanele din biserici: „Chipul Maicii Domnului are mai ales împrejurul capului o coroană de aur cizelată, împodobită cu diamante mari, rubine și mărgăritare de o scumpete nemărginită” (Popescu 1903: 38). De altfel, descriind Catedrala Hristos Mântuitorul din Moscova, el se recunoaște impresionat și mărturisește că a plâns de admirație, ca și atunci când a văzut în 1894 Domul din Milano:

Mărturisesc sincer, deși cu sfială, cum că posed o fire foarte impresionabilă față de tot ce este mareț. [...] impresiunea încă mi-a fost atâta de adâncă, încât retrăgându-mă într-un colț mai puțin luminos și răzimându-mi fruntea de o coloană de malachită, am plâns cu lacrimi (Nifon 1903: 42).

Tot o imagine strălucitoare intenționează să contureze și Andrei Tudor, oprindu-se la aspectele economice și culturale, însă Rusia lui este în realitate o lume a suferinței generale, a lipsurilor de tot felul, a opresiunii și a terorii, ascunse cu succes de ochii călătorilor străini. Asemenea delegații, precum cea din care face parte Andrei Tudor, reprezintă un alt gen de călătorie – una revelatoare, „călătoria-hagialăc”, așa cum o numește Angelo Mitchievici, având o esențială componentă inițiativă. Aceste delegații erau contribuții la „cunoașterea” Uniunii Sovietice, dar aveau și o „funcție confirmativ-inițiativă de probare a fidelităților” (Mitchievici 2011: 216).

Obiectele din sfera religioasă, asupra cărora se oprise atenția și admirația lui Nifon Popescu, cel care le văzuse cu ochiul credinciosului, ca pe obiecte care fac parte din viața rușilor și aparțin, în același timp, întregii ortodoxii, nu pot fi complet ignorate, și Andrei Tudor nici nu o face, însă nu-și exprimă nici o atitudine, doar le enumeră ca pe niște monumente, vestigii ale trecutului. Mai multă emoție străbate descrierea Muzeului Lenin și a Muzeului Revoluției, bogată în detalii din cele cinci săli consacrate perioadei staliniste, precum și descrierea Muzeului Războiului pentru Apărarea Patriei. Îl impresionează mai mult „spiritualitatea patriotică” (Tudor 1948: 88), suferința și eroismul celor care au luptat împotriva nemților decât spiritualitatea ortodoxă. Atitudinea evlavioasă, „cuvincioasă” a rușilor, pe care o admirase Nifon Popescu în biserici, se păstrează și în vremea lui Andrei Tudor, sub forma tăcerii „cuvincioase” din muzee:

Preste tot am putut vedea în libertate evlavia credincioșilor, atențiunea ce dau slujbei bisericesti, cum și liniștea ce domnește printre creștini în tot timpul Sfintei Liturghii.

Nici o voce, nici o șoaptă și nici o mișcare necuviincioasă locului și momentului nu turbură pacea care domnește în fața Sfântului Altar (Popescu 1903: 9)

Deși sălile erau foarte populate, pretutindeni domnea o tăcere cuviincioasă, în care se simțea reculegerea în fața înalțelor momente ale istoriei. Doar ghidul, indicând cu bagheta obiectele expuse, dădea explicațiile necesare pentru fiecare fotografie, manuscris, document sau obiect expus (Tudor 1948: 21).

Într-un timp foarte scurt, s-a produs o inversare a valorilor, o înlocuire a lui Dumnezeu cu omul ca obiect al venerației. Atitudinea evlavioasă a rămas, dar a fost îndreptată spre cu totul altceva. Andrei Tudor vorbește tot despre o formă de religiozitate, al cărei obiect nu mai este Dumnezeu, ci una construită pentru „omul sovietic”, eliberat de „superstiții”. Muzeul devine biserică, ghidul ia locul preotului și oficiază ceremonia. „O mamă își ridică în brațe copilașul” nu pentru a săruta o icoană, ci „ca să vadă macheta reprezentând odaia în care lucra Lenin în timpul revoluției” (Tudor 1948: 21). Evlavia poporului se îndreaptă în aceste „vremuri noi” spre „omul-erou”, întruchipat de Lenin. Într-o tulburătoare similitudine, „oamenii sovietici” întâlniți de Andrei Tudor „așteaptă în liniște” la mausoleul conducătorului mort de aproape un sfert de veac deja, așa cum rușii pe care îi văzuse Nifon Popescu asistau în liniște, răbdători, la slujba religioasă. O alăturare a finalului celor două scrieri discutate aici este grăitoare tot pentru această idee. Unul îndreaptă sensul călătoriei în direcție religioasă, iar celălalt în direcție opusă, nu doar laică, ci profund antireligioasă:

Călătoria aceasta de 30 de zile mi-a lăsat cele mai plăcute suveniruri. Peste tot locul ne-a mers numai bine; nici o nemulțămire și nici o întâmplare neplăcută nu s-a pus în calea noastră. Așa merge omului tot-de-una când cheamă pe *Dumnezeu* (s.n.) în ajutor! (Popescu 1903: 76).

Dincolo de cifre, realitatea este mai vie, mai frumoasă, mai convingătoare pe vastul șantier, pe care se edifică statul socialist. În uzină, pe stradă, în metrou sau la teatru, întâlnești *omul* (s.n.) care a înfăptuit toate acestea (Tudor 1948: 165).

Reportajul lui Andrei Tudor este relevant, ca toate celelalte produse propagandistice, pentru o viziune pe care Eugen Negrici o numește „religie fără Dumnezeu”:

Visul propagandei a fost acela de a crea un *om nou*, apărător fanatic al idealului comunist. Pentru că a avut asemenea intenții, propaganda nu putea să nu calce pe urmele unei credințe, să nu schițeze un ritual, să nu recurgă la practici de stimulare a intensității crezului și să nu întrețină, după o vreme, un cult al întemeietorilor (proroci, apostoli), al instituției ocrotitoare (templul, biserica), al eroilor (sfinți și martiri) etc. modelul creștin era la îndemână, dar numai în aparența veșmântului său (Negrici 2003: 23).

Propovăduirea unei religii pe dos este făcută de un reportaj pe dos, unul care falsifică realitatea în loc să ofere informații reale și să respecte adevărul. Nifon Popescu exprimase clar esența genului de text pe care îl scria: „cele ce spun este curatul adevăr” (Popescu 1903: 9). În cazul lui, infidelitatea este, eventual, una involuntară. În schimb, infidelitatea relatării lui Andrei Tudor este intenționată, astfel încât reportajul lui să devină un mijloc de îndoctrinare ideologică. Orice

relatare de călătorie aduce cu sine o viziune asupra lumii. Dintre cele discutate aici, una e onestă, neperversă, iar cealaltă este mincinoasă, deformantă. În centrul lumii reprezentate de Nifon Popescu – Rusia țaristă – se află Dumnezeu, el este elementul în jurul căruia se organizează lumea. În schimb, „noua ideologie” care organizează Rusia sovietică nu îl recunoaște pe Dumnezeu și transferă „omului nou” calitatea de a fi atotputernic.

Bibliografie

- Cernat 2005: Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, vol. II, Iași, Editura Polirom.
- Faifer 2006: Florin Faifer, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, ediția a 2-a, prefață de Nicolae Mecu, Iași Editura Timpul
- Ivanov 2004: Leonte Ivanov, *Imagina rusului și a Rusiei în literatura română. 1840-1948*, Chișinău, Editura Cartier,.
- Mitchievici 2011: Angelo Mitchievici, *Umbrele paradisului. Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, prefață de Vladimir Tismăneanu, București, Editura Humanitas.
- Negrici 2003: Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, București, Editura Fundației Pro.
- Popescu 1903: Nifon Popescu, *Călătorie în Rusia*, Tipografia Cărților Bisericești, București.
- Selejan 2007: Ana Selejan, *Literatura în totalitarism*, vol. I. *Întemeietori și capodopere*, 1949-1951, ediția a 2-a, București, Editura Cartea Românească.
- Ștefănescu 2005: Alex. Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, București, Editura Mașina de Scris.
- Tudor 1948: Andrei Tudor, *Moscova (Reportaj despre metropola lumii noi)*, București, Casa Școalelor.

Romanian Travelers about Russia: Two Worlds in One Destination

Our article explores two travel stories less discussed by the significant works of the genre: *Călătorie în Rusia* by Nifon Popescu and Andrei Tudor's *Moscova (Reportaj despre metropola lumii noi)*. The decision to juxtapose these works is relevant for travel memoirs, a field where the historical context holds a major role, influencing the traveler's interests, his attitude and manner in conveying impressions. Nifon Popescu visited Russia in 1902 while Andrei Tudor's journey took place in 1946, when the territory was already recognized as USSR. On the one hand, Nifon Popescu, a priest, notices and admires the religious edifices and artifacts of a God-centered world while, on the other hand, Andrei Tudor writes a propagandistic text on a new utopian world populated by the new human prototype – the omnipotent “Soviet man”.